

Maatwerk met Meetwerk

Advies Gebiedsgerichte aanpak Liefstinghsbroek

30 november 2022

Colofon

Adviescommissie 'Gebiedsgerichte aanpak Liefstinghsbroek'

In opdracht van provincie Groningen

30 november 2022

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	5
Hoofdstuk 1. Introductie	8
Hoofdstuk 2. Gebiedsanalyse en landbouwanalyse	13
Hoofdstuk 3. Adviezen voor natuur en landbouw	21
Hoofdstuk 4. Gebiedsproces	27
Hoofdstuk 5. Opbrengst tot dusver en het vervolg	29

Voorwoord

Sinds 1992 wordt er in Westerwolde gewerkt aan versterking van natuur en landbouw, destijds in het kader van de herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën. In 1997 is de deelgebiedscommissie Westerwolde benoemd om verder te werken aan de natuur en de economische ontwikkeling van het gebied. De adviescommissie ‘Gebiedsgerichte aanpak Liefstingsbroek’ komt voor een belangrijk deel voort uit de deelgebiedscommissie Westerwolde. Deze deelcommissie heeft al ruim 25 jaar samengewerkt in dit gebied. De mooie resultaten die behaald zijn, komen mede voort uit een samenwerking op basis van vertrouwen en een gedeelde visie. Hierop kunnen wij als adviescommissie ‘Gebiedsgerichte aanpak Liefstingsbroek’ voortbouwen. Wij hebben liefde voor dit mooie gebied. We kennen het gebied en zijn verbonden met de streek. Wij initiëren, verbinden en komen met een goed voorstel. Door middel van maatwerk versterken we de natuurkwaliteit én brengen we voedselproductie in balans met de natuur in de omgeving. Hierbij gunnen we elkaar ruimte om te experimenteren en te leren. Zo hebben we het gebied samen met de bewoners mooi en leefbaar gemaakt. Ook maken we de natuur én de landbouw zo toekomstbestendig.

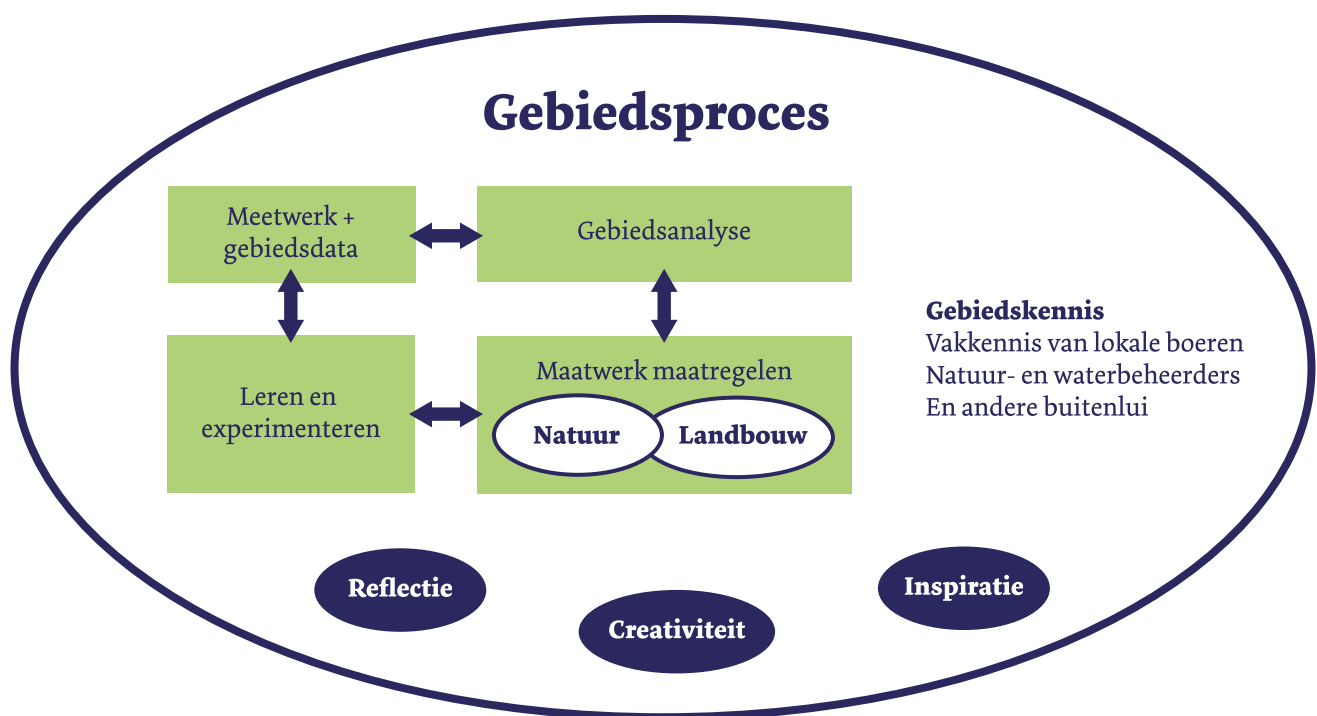
Samenvatting

Het Liefstingsbroek is een Natura 2000-gebied. Het in stand houden en verbeteren van de kwaliteit van de natuur in dergelijke gebieden is wettelijk vastgelegd. Dit vormt de aanleiding voor de opdracht die de provincie Groningen heeft gegeven aan de adviescommissie 'Gebiedsgerichte aanpak Liefstingsbroek'. De opdracht luidt als volgt: 'Breng advies uit over de oplossingsrichtingen die mogelijk zijn om de instandhoudingsdoelstellingen voor natuur in het Liefstingsbroek te bevorderen en een toekomstbestendige positie voor de landbouw te realiseren'.

Van de zijde van de landbouw is aangegeven dat zij constructief meewerken aan het advies onder voorwaarde dat de problematiek rond legalisatie van meldingen vóór het opstellen van het definitieve advies opgelost wordt. De adviescommissie is van mening dat op korte termijn perspectief nodig is voor de PAS-melders en interimers.

Om het nemen van de juiste gebiedsgerichte maatregelen voor natuur en landbouw te ondersteunen, is het van groot belang dat er gedeeld inzicht is in de beoordeling van de kwaliteit van de natuur en de factoren die de kwaliteit bepalen. Daarom hanteren wij de 'Maatwerk met Meetwerk'-aanpak. Deze aanpak is gebaseerd op doelgericht maatwerk, ondersteund door meetwerk en gebiedskennis. De denklijn van deze aanpak is zichtbaar in figuur 1.

Denklijn gebiedsgericht maatwerk met meetwerk

Figuur 1. Denklijn Maatwerk met Meetwerk

Gebiedsanalyse

Om tot een advies te komen, heeft de commissie een gebiedsanalyse uitgevoerd. De gebiedsanalyse toont aan dat de kwaliteit van de habitattypen is afgenomen door verzuring. Modelresultaten laten zien dat de stikstofdepositie in het Liefstingsbroek daalt door autonome ontwikkelingen en reeds ingezet beleid. Ondanks deze daling blijven delen van het gebied overbelast, vooral blauwgrasland.

Natuurorganisaties en deskundigen onderschrijven de conclusies van de natuuranalyse en spreken de urgentie uit om op korte termijn maatregelen te nemen om achteruitgang van de natuurkwaliteit te stoppen en om te buigen naar een verbetering. De landbouwvertegenwoordiging van de adviescommissie onderschrijft de conclusies van de natuuranalyse nog niet en geeft aan dat deze analyse de basis moet zijn voor verdere stappen in het proces. Volgens de landbouwvertegenwoordiging zijn de conclusies op dit moment nog onvoldoende onderbouwd.

Er is nog geen gedeelde conclusie over de gebiedsanalyse. Er is wel eensgezindheid over hoe we inzicht in natuurkwaliteit willen krijgen. We willen inzicht en begrip bereiken met lokale stikstofmetingen, monitoringsgegevens en gesprekken over de uitkomst van deze metingen. De adviescommissie is van mening dat gedeeld begrip essentieel is om samen tot maatregelen te komen voor verbetering. Voor de gebiedsanalyse adviseert de commissie:

- Maak de gebiedsanalyse compleet met lokale kennis, meetwerk en nog ontbrekende (RVO) data.
- Leg de analyse en conclusie uit in begrijpelijke stappen en 'jip-en-janneke-taal'. Het eenvoudig uitleggen van de onderbouwing van de beoordeling van habitattypen is van belang voor begrip en draagvlak in het gebied.
- Gebruik de inzichten uit de meetpilot en monitoringsdata om maatregelen op maat te formuleren.
- Analyseer de gevolgen van de afbouw van de derogatie voor stikstofdepositie. Derogatie is de uitzondering voor Nederlandse bedrijven om meer stikstof uit dierlijke mest aan te wenden dan de Europese norm toelaat.
- Zorg ervoor dat afspraken over de communicatie en aansturing van de meetpilot (bestuurlijk) worden vastgelegd (dit is beschreven in een governance document).

Natuur

In ecohydrologisch onderzoek is verkend hoe de toestroom van gebufferd grondwater verbeterd kan worden. Er zijn 3 complementaire scenario's (pakketten van maatregelen) doorgerekend op hun effectiviteit. Scenario 1 is het kleinste pakket en richt zich alleen op het dempen van randsloten in het Liefstingsbroek. Scenario 2 voegt daar het dempen van sloten in de directe omgevingen aan toe. Scenario 3 is het meest uitgebreide pakket. Naast de maatregelen van scenario 2 bevat scenario 3 het verhogen van stuwpeilen in de waterschapsleiding. Scenario 2 heeft mogelijk voldoende positief effect op herstel van hydrologie en daarmee op de Natura 2000-doelstellingen. Scenario 3 heeft mogelijk een nog uitgebreider positief effect. Voor de uitvoering van ecohydrologische maatregelen adviseert de commissie:

- Ga op korte termijn van start met de uitwerking van scenario 2. Verken de mogelijkheden van een aanvullend pakket (scenario 3).

Landbouw

De adviescommissie is van mening dat op korte termijn perspectief nodig is voor de PAS-melders en interimmers. Het kabinet heeft aangegeven daarin het advies van de heer Remkes over te willen nemen door een gerichte aanpak van de piekbelasters, die op korte termijn leidt tot daadwerkelijke stikstofreductie. Dit is in het belang van natuur, PAS-melders en interimmers. De adviescommissie is van mening dat deze aanpak **alleen op vrijwillige basis** mogelijk is. Daarbij is regie op gebiedsniveau cruciaal, omdat daar juist inzichten zijn in de mogelijkheden voor verplaatsing, en in de gevolgen en kansen voor een integrale aanpak (meervoudige doelrealisatie in het gebied).

Voor maatregelen door de landbouw adviseert de commissie:

- Bied perspectief aan PAS-melders en interimmers met de stikstofruimte die vrijkomt bij bedrijven die aangeven te willen stoppen en bij vrijwillige aanpak van piekbelasters. Verken de mogelijkheid voor het aanstellen van een stikstofcoördinator en kavelruilcoördinator.
- Zorg dat vrijkomende grond ingezet kan worden voor de realisatie van de gebiedsopgaven.
- Realiseer een gebiedsloket waarin provincie en gemeente vertegenwoordigd zijn en waar voorstellen en ideeën van agrariërs beoordeeld en verder gebracht kunnen worden tot maatwerkmaatregelen op korte termijn. Dit geeft steun en draagvlak.
- Ondersteun agrariërs met onafhankelijk bedrijfsadvies met kennis van het gebied.
- Stimuleer kennisontwikkeling voor bedrijfsmanagement en innovatie. Ga hier met agrariërs actief mee aan de slag en meet middels de meetpilot de effecten van deze maatregelen. Deel de inzichten en ondersteun een continu proces van doen, leren en beter doen.
- In de zoektocht naar mogelijkheden voor beloning van landbouw voor groen-blauwe diensten in gebieden nabij N2000-gebieden zijn er ideeën voor een tussenvorm: d.w.z. tussen grond met een landbouwkundige bestemming en grond met een natuurbestemming. Verken samen met landbouw-, water- en natuurorganisaties de mogelijkheden en werk in goed overleg met nationale overheid een heldere regeling uit. Zorg daarbij voor de mogelijkheid om maatwerk te bieden.
- Bied waar mogelijk planologische ruimte ten behoeve omschakeling naar recreatie, horeca en omvorming naar natuur. Houd rekening met (economische) balans in de omgeving.
- Verken en ondersteun de mogelijkheden voor een collectieve aanpak voor natuur-, water- en landschapsbeheer en duurzame energie, etc. met de betrokken agrariërs en gebiedspartners.
- Perspectief betekent duidelijkheid in de vorm van kaders en beleid (doelen en instrumenten) voor nu (korte termijn) en lange termijn. Hier ligt een opgave voor zowel de nationale als provinciale overheid. Het beleid van beide overheden moet goed op elkaar aansluiten en consistent zijn.

Gebiedsproces

Voor een goed gebiedsproces zijn een passend instrumentarium, regelingen en middelen waarmee maatwerk geboden kan worden van belang.

- Voor een goed gebiedsproces zijn de volgende onderdelen een voorwaarde:
 - Duidelijkheid in de aanvullende NPLG-opgaven
 - Een werkbaar en logisch projectgebied
 - Een proces dat samenwerking ondersteunt
 - Tijd voor reflectie (suddertijd)
- Tegelijkertijd is (financiële en instrumentele) ondersteuning van de ‘no-regret quick-wins’ en ‘laaghangend fruit’ noodzakelijk om op korte termijn resultaat te boeken.

Hoofdstuk 1. Introductie

De opdracht die provincie Groningen aan adviescommissie ‘Gebiedsgerichte aanpak Liefstinghsbroek’ heeft gegeven, luidt als volgt: ‘Breng advies uit over welke oplossingsrichtingen er mogelijk zijn om de instandhoudingsdoelstellingen voor natuur in het Liefstinghsbroek te bevorderen en een toekomstbestendige positie voor de landbouw te realiseren’. Van de zijde van de landbouw is aangegeven dat zij constructief meewerken aan het advies onder voorwaarde dat – vóór het opstellen van het definitieve advies – de problematiek rond legalisatie van meldingen opgelost wordt.

In juni 2022 heeft de opdracht een nieuwe context gekregen vanuit het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Recent heeft de heer Remkes nog eens benadrukt dat het belangrijk is om elkaar in dat proces het vertrouwen en de ruimte te gunnen om met gebiedsgericht maatwerk – met kennis van zaken én van het gebied – de transitie op het platteland te laten slagen.

De ‘gebiedsgerichte aanpak stikstof’ heeft landelijk als doel om de verslechtering van Natura 2000-gebieden tegen te gaan en de natuur in een goede staat van instandhouding te krijgen én te houden. Dat is nodig voor een gezonde leefomgeving en biedt op termijn weer ruimte voor de landbouw en andere maatschappelijke en economische ontwikkelingen.

Natura 2000 is een Europees netwerk van beschermde natuurgebieden, bedoeld om de biodiversiteit in Europa te behouden. Binnen een Natura 2000-gebied zijn doelstellingen geformuleerd. De natuur moet in een gunstige staat van instandhouding gebracht worden. Hieraan is de overheid gebonden, in het volle besef dat de natuurkwaliteit door veel meer factoren wordt beïnvloed dan alleen de stikstofbelasting. Ook heerst het besef dat in het natuurbeheer een integrale aanpak met alle betrokkenen in het gebied cruciaal is. We werken samen met open vizier aan deze opgave.

De gunstige staat van instandhouding wordt voor het Liefstinghsbroek in de huidige situatie niet overal gehaald. De natuuranalyse geeft aan dat de kwaliteit van een aantal habitattypen afneemt, terwijl de doelstelling voor Natura 2000-gebied het Liefstinghsbroek is om de kwaliteit van deze habitattypen te verbeteren. In de gebiedsanalyse – aangevuld met meetwerk en data-analyse – verkennen we de onderbou-

Foto: Natuurlijke laagte binnen het Liefstinghsbroek zorgt voor natte omstandigheden

wing en de achterliggende oorzaken. Dit levert begrip en inzicht in kansen om gerichte maatregelen te kunnen nemen voor integrale verbetering.

De Raad van State heeft in 2019 een streep gezet door de landelijke Programmatische Aanpak Stikstof (PAS). Dit heeft gevolgen voor de vergunningverlening voor onder andere de landbouw. PAS-melders en zogenoemde 'interimmers' ervaren grote onzekerheid. Zij hebben door het handelen van de overheid een probleem: hun activiteit is juridisch illegaal. Het vlot trekken van de vergunningverlening is een belangrijke randvoorwaarde om de natuur binnen Natura 2000 op orde te brengen.

1.1 De adviescommissie

De adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van belanghebbende partijen die in Westerwolde eerder jarenlang – samen met de streek – gewerkt hebben aan de inrichting van het Natuur Netwerk Nederland (NNN) rondom de Ruiten Aa.

De adviescommissie bestaat uit:

- Rika Pot (onafhankelijk voorzitter)
- Aike Kuper (LTO Noord, afdeling Zuidoost Groningen)
- Saskia Ebberts¹ (gemeente Westerwolde)
- Fien Heeringa (waterschap Hunze & Aa's)
- Egbert Hofstra² (gemeente Stadskanaal)
- Henk Wortelboer (Trekkerclub Westerwolde)
- Riëks van der Wal (Staatsbosbeheer Groningen)
- Rombout Bennema (Natuurmonumenten)

De adviescommissie is uitgebreid met de onderstaande adviseurs:

- Martin Scholten (wetenschappelijk adviseur landbouw & natuur)
- Wietse Duursma (adviseur georganiseerde landbouw)
- Julia Klooker³ (adviseur provincie Groningen)

Het secretariaat bestaat uit:

- Jacomijn Pluimers⁴ (Prolander)

1.2 Aanpak

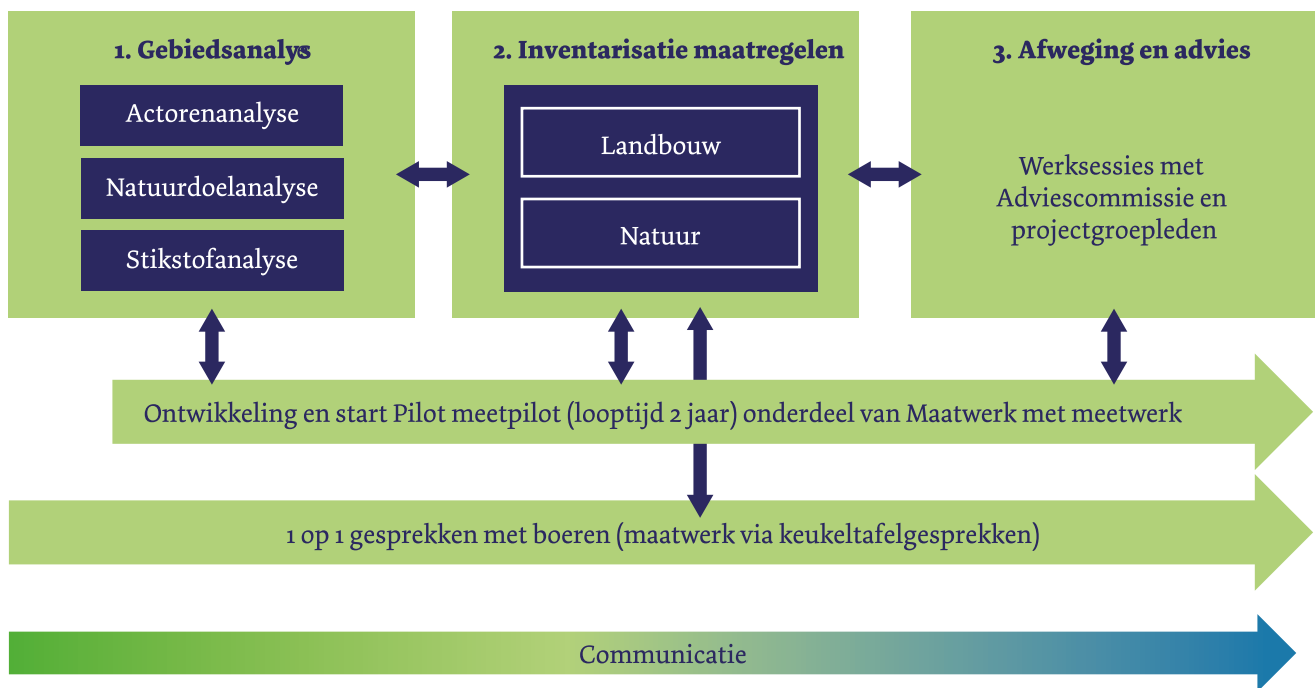
Voor het opstellen van het advies zijn een aantal stappen doorlopen (zie figuur 2). Stap 1 was de gebiedsanalyse. Tijdens deze analyse zijn de situatie en achtergronden van de kwaliteit van de natuur in het Liefstingsbroek (natuuranalyse) en de herkomst van de stikstofdepositie (stikstofanalyse) modelmatig bekeken. Daarnaast is een actorenanalyse uitgevoerd. De gebiedsanalyse wordt nader beschreven in hoofdstuk 2.

1 Sinds juni 2022 (voorheen Bart Huizing)

2 Sinds juni 2022 (voorheen Gozina Brongers)

3 Sinds februari 2022 (voorheen April Fikenscher)

4 Sinds juni 2022 (voorheen Remo Rietman)

Figuur 2. Aanpak voor het opstellen van het advies

De adviescommissie heeft zich in het bijzonder sterk gemaakt voor een methodiek gebaseerd op doelgericht maatwerk, ondersteund door meetwerk. In aanvulling op bestaande gebiedsmonitoring is een meetpilot voor lokale stikstofmetingen in het gebied opgezet. Het meten is van groot belang om inzicht te krijgen in de natuurkwaliteit in relatie tot de lokale stikstofbelasting en andere factoren én om op basis daarvan maatwerk te leveren. Deze werkwijze noemen we ‘Maatwerk met Meetwerk’ en creëert draagvlak voor de gebiedsgerichte aanpak van het Liefstingsbroek. De aangenomen motie over ‘Maatwerk met Meetwerk’ in de Tweede Kamer (n.a.v. het stikstofdebat op 23 juni 2022 in de Tweede Kamer) laat zien dat de meetpilot ook van belang is voor landelijk draagvlak. In hoofdstuk 3 wordt de meetpilot nader beschreven als onderdeel van het concept ‘Maatwerk met Meetwerk’. Inmiddels zijn de voorbereidingen voor de uitvoering van de twee jaar durende meetpilot in volle gang. In het najaar zal de meetpilot officieel starten.

Als tweede stap heeft de adviescommissie maatregelen geïnventariseerd die kansrijk kunnen zijn voor oplossingen voor natuur én landbouw. Daarbij ligt de opgave voor verbetering van de natuur bij het herstel van het watersysteem (herstel van de kwelstroom, gebufferd water) en de vermindering van de stikstofdepositie. Er zijn keukentafelgesprekken gevoerd over de wensen en opstelling van de betrokken agrariërs. De resultaten van de inventarisatie zijn beschreven in hoofdstuk 2. Ook heeft de adviescommissie onderzoeken laten uitvoeren naar maatregelen ter verbetering van de hydrologie in en rondom het Liefstingsbroek. De uitkomst van de onderzoeken is beschreven in hoofdstuk 3.

Met behulp van de input van de gebiedsanalyse, de inventarisatie van maatregelen en de opzet van de meetpilot zijn in augustus en september twee werksessies georganiseerd met de leden van de adviescommissie en de projectgroep (ambtelijke voorbereidingsgroep). Dit was de derde stap. De output van deze werksessies heeft de hoofdpunten geleverd voor dit advies.

1.3 Nieuwe situatie vanwege het NPLG

Tijdens de uitvoering van de adviesopdracht (2022) is de situatie voor de opgaven voor het Liefstingsbroek gewijzigd. Op 10 juni 2022 is de zogeheten stikstofbrief met de startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied naar de Kamer verzonden, vergezeld van een kaartje waarop de stikstofreductie-opgaven staan. Er zijn per provincie doelen gesteld voor emissiereductie en een reductie voor stikstofdepositie. De stikstofbrief heeft veel stof doen opwaaien. De brief verandert de opgave rondom het Liefstingsbroek en raakt daarmee de opdracht van de adviescommissie.

Naar aanleiding van deze nieuwe situatie heeft de adviescommissie een brief gestuurd aan de gedeputeerde Johan Hamster. Naar aanleiding daarvan is er overleg gevoerd tussen een delegatie van de adviescommissie en gedeputeerde Johan Hamster. Een belangrijke vraag is wat eerder bereikte resultaten betekenen voor de (nieuwe) opgave van het gebied. De adviescommissie is van mening dat voorkomen moet worden dat het gebied afgestraft wordt voor eerdere resultaten van de aanleg van het Natuurnetwerk Nederland (NNN). Bij de aanleg van het NNN is destijds aangegeven dat deze de landbouw niet zou belemmeren. De heer Hamster gaf aan dat hij het heel belangrijk vindt om een betrouwbare overheid te zijn. Er moeten wel hele goede redenen zijn om af te wijken van gemaakte afspraken.

Een andere vraag was wat de nieuwe opgaven van het NPLG betekenen voor de opdracht van de provincie aan de adviescommissie. De provincie heeft in het NPLG een opgave meegekregen voor emissiereductie en een richtinggevend gebiedsdoel voor stikstofdepositie in het Liefstingsbroek. Daarnaast worden aanvullende opgaven voor water (voldoen aan KRW in 2027) en klimaat (emissiedoelen voor 2030) in het najaar van 2022 geconcretiseerd. De heer Hamster gaf aan vast te houden aan de opdracht en daarbij de nieuwe opgave voor stikstof, water en klimaat in gedachten te houden. De adviescommissie behoudt de focus op de oorspronkelijke opdracht en houdt zodanig rekening met de aanvullende opgaven (zoals klimaat en water) dat voorgestelde maatregelen en adviezen 'no-regret' zijn en waar mogelijk ook positief zijn voor de aanvullende opgaven (door integrale aanpak).

1.4 Timing advies

Het advies wordt uitgebracht op een moment dat nog niet alles duidelijk is. De opgave voor het gehele gebied is nog niet compleet. De gebiedsanalyse die onderdeel uitmaakt van dit advies is nog in ontwikkeling. Instrumenten zijn nog niet beschikbaar en maatregelen zijn nog niet uitgewerkt. Ondanks dat het advies nog niet af is, is de adviescommissie van mening dat het belangrijk is om zo vroeg in het proces te adviseren en de provincie tijdig input te geven voor het gebiedsplan 1.0. Op deze wijze willen we richting geven aan de uitwerking van de aanpak door de provincie.

De mogelijkheden voor uitwerking van de concretere maatregelen in dit advies zijn nog onzeker, omdat de door het rijk nog vast te stellen kaders op het moment van schrijven onbekend zijn. Dit neemt echter niet weg dat er maatregelen voor landbouw en natuur te treffen zijn die vanuit de opdracht op korte termijn uit te voeren zijn, ook wel 'no-regret quick-wins' of 'laaghangend fruit' genoemd. Door dergelijke maatregelen voortvarend op te pakken, kan al vlot voor een gunstige invloed op de gebiedsopgave worden gezorgd.

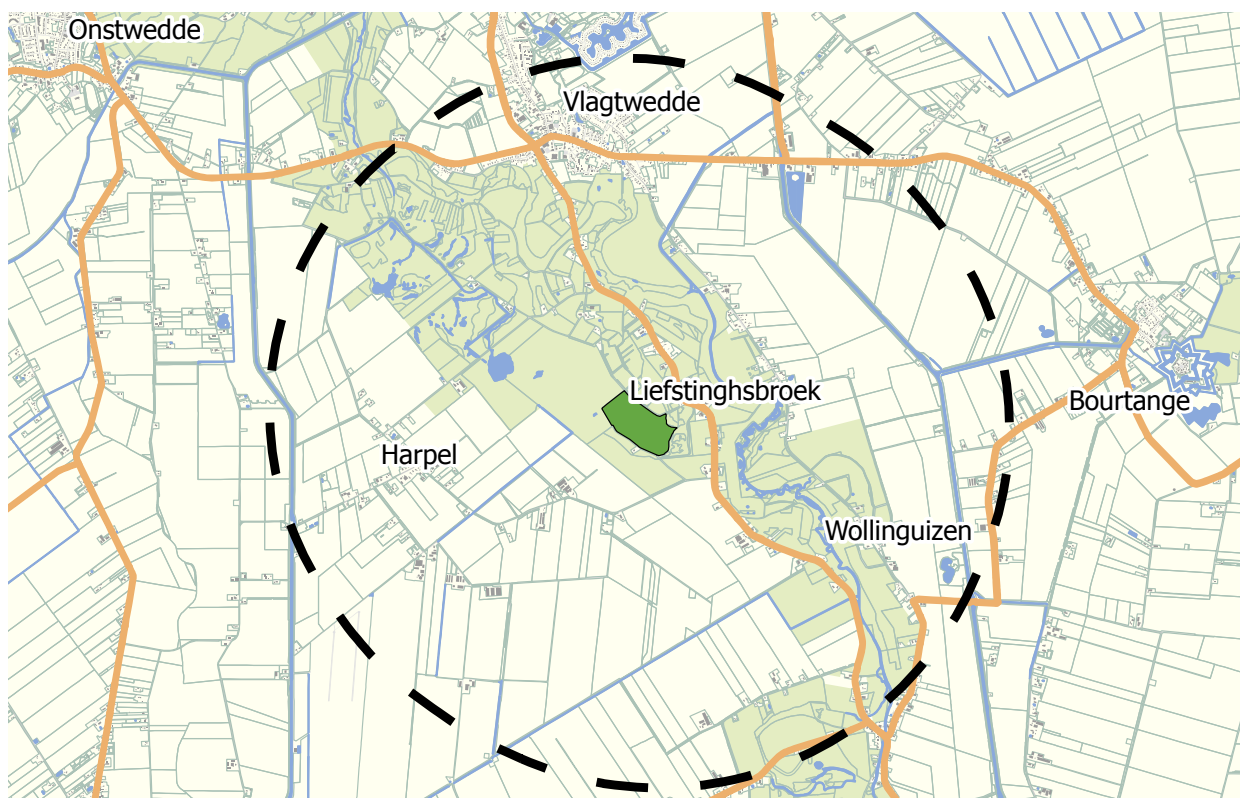
Op 5 oktober jl. deelde de heer Remkes zijn adviesrapport 'Wat wel kan'. Het advies van de adviescommissie is geen reactie op dit advies van Remkes. Wel is de door de adviescommissie ingeslagen weg in overeenstemming met de aanbevelingen van Remkes. We zien de genuanceerde invulling van de gebiedsgerichte aanpak daarin terug, met betrokkenheid van alle belangen en belanghebbenden in het gebied. Ook zien we terug dat dit alleen mogelijk is als er perspectief geboden wordt voor een passende landbouw. Bovendien benadrukt Remkes het belang van integrale benadering van natuurverbetering en landbouwontwikkeling, waarbij de focus niet enkel op stikstof ligt.

De adviescommissie ziet dit advies als een tussentijds advies. We zijn wel voortvarend begonnen, maar nog niet klaar. We zien op korte termijn nog een rol voor de adviescommissie. In hoofdstuk 5 doet de adviescommissie daarvoor een voorstel.

Hoofdstuk 2. Gebiedsanalyse en landbouwanalyse

Het Liefstingsbroek maakt deel uit van het dal van de Ruiten Aa. Het Liefstingsbroek ligt op de grens van het essenlandschap langs de Ruiten Aa en het zandontginningslandschap tussen de Ruiten Aa en de Mussel Aa. Het Liefstingsbroek wordt gekenmerkt door een zeer gevarieerd loofbos met een struik- en kruidlaag en enkele schraalgraslandjes.

De opdracht van de adviescommissie is tweeledig: natuur en landbouw. Om tot een afbakening van de opdracht te komen, is ervoor gekozen om een cirkel van 3 kilometer rondom het Liefstingsbroek te trekken (zie figuur 3). De analyse is van toepassing op dit gebied.

Figuur 3. De 3 kilometerzone rondom het Liefstingsbroek

Foto: Omgeving van het Liefstingsbroek met op de voorgrond landbouwpercelen en op de achtergrond het Liefstingsbroek

Om tot een advies te komen, heeft de commissie eerst een gebiedsanalyse uitgevoerd. Het doel van de gebiedsanalyse is het verkrijgen van inzicht in de ontwikkeling van de natuurkwaliteit en de oorzaken daarvan. Dit geeft een beeld van de kansen en knelpunten voor verbetering.

We analyseren de ecologische toestand van het Liefstingsbroek ten opzichte van de N2000-doelstellingen (het lokaal doelbereik). Deze analyse is beschreven in de natuuranalyse (paragraaf 2.1). Daarnaast analyseren we de bronnen die bijdragen aan de stikstofdepositie op het gebied. Dit is de stikstofanalyse (paragraaf 2.2). De verschillende belangen en actoren in en rondom het gebied hebben we ook geanalyseerd. Dit is de actorenanalyse (paragraaf 2.3). Aanvullend hebben we de beschikbare informatie over de landbouw beschreven in de landbouwanalyse (paragraaf 2.4). Ook de input die is verkregen n.a.v. de keukentafelgesprekken met de landbouw is in deze analyse verwerkt.

2.1 Natuuranalyse

In de natuuranalyse stonden de volgende vragen centraal:

- Hoe is de toestand van de natuur in het Liefstingsbroek ten opzichte van de instandhoudingsdoelstellingen op dit moment?
- Welke maatregelen zijn de afgelopen jaren al genomen en wat is het effect ervan?
- Welke maatregelen staan nog op de planning en hoever komen we met deze maatregelen voor de doelstellingen?
- Welke knelpunten en kansen zijn er nog voor de natuur?

De antwoorden op deze vragen vindt u in bijlage 1.

Stand van zaken

De vragen zijn beantwoord. Het aanvullende ecohydrologische onderzoek heeft extra inzicht gegeven in het watersysteem en de kansen voor herstel van de basiske kwel. Dit heeft geleid tot een potentiële set van maatregelen die nader onderzocht moeten worden (zie ook hoofdstuk 3).

Inhoudelijke conclusie

Het Liefstingsbroek wordt gekenmerkt door de habitattypen blauwgrasland, eiken-/haagbeukenbossen en beuken-/eikenbossen met hulst. Vanuit de wettelijke Natura 2000-doelstelling geldt voor de habitattypen blauwgrasland en eiken-/haagbeukenbossen 'verbetering' en voor het habitatype beuken-/eikenbossen met hulst 'instandhouding'. De natuuranalyse wijst uit dat de kwaliteit van de habitattypen is afgenomen. Het blauwgrasland en het eiken-haagbeukenbos voldoen niet meer als habitatype.

Onderzoek wijst uit dat de achteruitgang van de habitattypen in het Liefstingsbroek wordt veroorzaakt door verzuring, stikstofdepositie en gebrek aan gebufferd (grond)water. De genomen maatregelen in het oppervlaktewaterbeheer hebben verdroging verholpen, maar mogelijk verzuring versneld. Het plaatsen van een stuw heeft geleid tot een ongewenste stagnatie van regenwater. Er is vervolgonderzoek uitgevoerd om te verkennen met welke maatregelen we de kwelstroom kunnen herstellen.

Reactie van de adviescommissie

Natuurorganisaties en deskundigen onderschrijven de conclusies van de natuuranalyse en spreken de urgentie uit om op korte termijn maatregelen te nemen om achteruitgang van de natuurkwaliteit te stoppen en om te buigen naar een verbetering. De landbouwvertegenwoordiging van de adviescommissie

onderschrijft de conclusies van de natuuranalyse nog niet. De landbouwvertegenwoordiging geeft aan dat deze analyse de basis moet zijn voor verdere stappen in het proces en dat de conclusies nog onvoldoende onderbouwd zijn. Daarmee is er nog geen gedeelde conclusie over de gebiedsanalyse. Er is wel eensgezindheid over hoe we inzicht in natuurkwaliteit willen krijgen. We willen inzicht en begrip bereiken met lokale stikstofmetingen, monitoringsgegevens en gesprekken over uitkomst van deze metingen. De adviescommissie is van mening dat een gedeeld begrip essentieel is om samen tot maatregelen te komen voor verbetering.

Advies aanvullende natuuranalyse

- Werk de analyse van de 3 habitattypen uit in begrijpelijke stappen en 'jip-en-janneke-taal'. Het eenvoudig uitleggen van de onderbouwing van de beoordeling van habitattypen is van belang voor begrip en draagvlak in het gebied. Deze uitleg zou voor iedereen beschikbaar moeten zijn. Ook is het van belang om aan te geven hoe de opgave van het N2000-gebied het Liefstingsbroek zich verhoudt tot de inspanning en behaalde resultaten in het gebied voor de NNN (Ruiten Aa). Het gebied is robuuster geworden met aanleg van NNN, maar dat betekent nog niet dat natuurkwaliteit van N2000 geborgd is. Dat vraagt om uitleg.
- Doe op korte termijn nader onderzoek naar de effecten van ecohydrologische maatregelen en zorg ervoor dat deze maatregelen uitgevoerd worden. Dit zal worden opgepakt in het kader van 'oplossingsrichtingen natuur'.
- Zet de monitoring van de peilbuizen voort en verken of uitbreiding nodig is. Naast grondwaterstanden is het van belang om de waterkwaliteit te monitoren. Maak de gegevens openbaar en deel deze data met de betrokkenen van de meetpilot.
- Maak in overleg met ecologen een overzicht van de monitoringsbehoefte, bekijk wat al geborgd is en wat nog aanvullend gedaan kan worden. Deze actie kan uitmonden in een monitoringsplan als onderdeel van het gebiedsplan.

2.2 Stikstofanalyse

In de stikstofanalyse stonden de volgende vragen centraal:

- Hoeveel depositie komt er neer op het Liefstingsbroek en hoe groot is de overschrijding van de kritische depositiewaarde (KDW) op dit moment?
- Wat is de verwachte autonome daling?
- Wat is de verwachte daling door de aangekondigde bronmaatregelen?
- Hoeveel daling is er nog nodig om de KDW (doelen) uit de stikstofwet te behalen?
- Wat is de herkomst van de depositie in sectoren?
- Waar komt de depositie uit Duitsland vandaan?
- Wat is per sector de ruimtelijke verdeling van die herkomst?
- Wat zijn de grootste piekbelasters en wat is hun bijdrage aan de totale depositie?
- Hoeveel ruimte is er nodig voor het legaliseren van de PAS-melders en interimers?
- Hoe kan de bepaling van de depositie in het Liefstingsbroek (het meetsysteem) verder verbeterd worden?
- Hoeveel daling is er de afgelopen jaren bereikt door de NNN-inrichting?

De antwoorden op deze vragen vindt u in bijlage 2.

Stand van zaken

Een groot deel van de gegevens die benodigd zijn voor de stikstofanalyse is beschikbaar. Een aantal vragen is nog niet beantwoord. Dit komt onder meer doordat de data van RVO (nog) niet beschikbaar zijn gesteld en de rekentools bij de provincie nog in ontwikkeling zijn.

De vragen zijn beantwoord met behulp van het AERIUS-model. De adviescommissie ziet hierin een beperking. Dit model is onder meer gebaseerd op gemiddelde waarden (voor bijvoorbeeld emissiefactoren uit stallen) en biedt daarmee onvoldoende inzicht in de feitelijke depositie en de herkomst daarvan. Ook is nog niet duidelijk wat het aandeel van (stikstof)bronnen bijvoorbeeld binnen een straal van 10 km is. Daarnaast concludeert de adviescommissie dat het nodig is om de effecten van nieuwe ontwikkelingen (bijv. afbouw van derogatie) nader te onderzoeken.

Inhoudelijke (voorlopige) conclusie

De modelresultaten laten zien dat de stikstofdepositie in het Liefstingsbroek daalt. Dit is het resultaat van autonome ontwikkelingen en reeds ingezet beleid. De gemodelleerde gemiddelde depositiewaarden (d.w.z. de hoeveelheid stikstof die via de lucht op het gebied neerslaat) in het Liefstingsbroek variëren in 2019 ruimtelijk tussen ongeveer 1200 (in het zuidoosten van het gebied) en rond de 1900 mol per hectare per jaar (ter plekke van de graslanden). In 2030 zal de depositie variëren tussen 1000 en 1500 mol per hectare per jaar. De variatie komt door verschillen in de begroeiing van het terrein en in de ligging van stikstofbronnen.

De mate van overschrijding van de KDW daalt tot 2030, maar delen van het gebied blijven overbelast. We zien dat de gemodelleerde overbelasting van stikstof het hoogst is in het blauwgrasland en het laagst in het beuken-eikenbos met hulst. Dit komt doordat blauwgrasland het meest stikstofgevoelig is, maar ook door bovengenoemde verschillen in de depositie.

De mate van overschrijding is niet de enige factor die bepalend is voor de opgave voor kwaliteitsverbetering (zie paragraaf 2.1). Ook de hydrologische situatie is voor de natuur van het Liefstingsbroek van belang. De meetpilot zal nadere inzichten geven over de depositie en effecten in het Liefstingsbroek (zie onderstaand advies) en mogelijkheden voor verbetering.

Foto: Schraalgrasland met op de achtergrond de boskern van het Liefstingsbroek

Advies aanvullende stikstofanalyse

- Verbeter de stikstofanalyse door middel van onderstaande acties.
 - Maak inzichtelijk wat de realisatie van de NNN rondom de Ruiten Aa (2500 ha natuur en hermean-dering) heeft bijgedragen aan het robuuster maken van de natuur in het Liefstinghsbroek (zie ook advies bij natuuranalyse).
 - Maak gebruik van de feitelijke situatie van stallen, mestsilos en aantal dieren i.p.v. gemiddelde emissiewaarden. Doe dit samen met landbouwvertegenwoordigers uit het gebied, waardoor gebruik gemaakt kan worden van de kennis van het gebied. Analyseer de situatie van 2018 (referentiejaar) en 2022. Zo wordt een beeld verkregen van de resterende (feitelijke) opgave en inzicht in effectieve maatregelen.
 - Analyseer de herkomst van stikstof binnen een straal van ca. 10 km van het Liefstinghsbroek, niet alleen landbouw.
 - Vul ontbrekende data van RVO aan.
 - Analyseer de effecten van de afbouw van de derogatie.
- Gebruik het meetwerk dat in de meetpilot wordt uitgevoerd om inzichten te verkrijgen en te delen over de relatie tussen concentraties in de buitenlucht van NOx (stikstofoxiden) en NH₃ (ammoniak) en de emissie en depositie van stikstofverbindingen in een gebied met een straal van 3 km rondom Natura 2000-gebied het Liefstinghsbroek.
- Zet gedurende de looptijd van de meetpilot (2 jaar) een leeromgeving op waarbinnen de waarnemingen en overige monitoringsdata maandelijks worden besproken. De daarin opgedane inzichten worden vertaald naar gebiedsgerichte en locatiespecifieke 'maatregelen op maat' en desgewenst naar wijzigingen van de meetmethoden of locaties. Het is van belang dat deze aanpak goed geborgd wordt in het gebiedsplan en gebiedsproces.

2.3 Actorenanalyse

Om het belangenspeelveld binnen de door de provincie geformuleerde opdracht voor de adviescommissie in beeld te brengen, is een actorenanalyse uitgevoerd. De samenvatting is als bijlage 3 aan dit document toegevoegd en is een sfeertekening van bijna twee jaar geleden.

Deze paragraaf geeft een kort overzicht van de actorenanalyse. Door het instellen van de adviescommissie is een directe vertegenwoordiging van de meeste actoren in het gebied rondom het Liefstinghsbroek geregeld, namelijk de gemeente Westerwolde, de gemeente Stadskanaal, het waterschap Hunze en Aa's, de terreinbeherende organisaties Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer, de agrarische sector middels LTO Noord en de Trekkerclub Westerwolde.

Rolverdeling

Provincie Groningen speelt een faciliterende rol in het gebiedsproces en heeft als opdrachtgever geen zitting in de adviescommissie. De provincie heeft een faciliterende rol in de volgende stappen van het gebiedsproces en een beleidsmatige verantwoordelijkheid. Dit geldt op lokaal niveau, binnen de kaders van de bestemmingsplannen (ruimtelijke ordening en vergunningverlening), voor de gemeenten Stadskanaal en Westerwolde. Daarnaast willen de gemeenten faciliterend zijn in het gebiedsproces.

Waterschap Hunze en Aa's heeft verantwoordelijkheid voor de waterhuishouding in het gebied en het uitvoeren van de Kaderrichtlijn Water.

Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer beheren natuurgebieden in het gebied. Natuurmonumenten is beheerder van het Liefstingsbroek. Staatsbosbeheer is verantwoordelijk voor het beheer in de nabijgelegen gebieden Westerwolde/Ter Wupping, respectievelijk ten zuiden en noorden van het Liefstingsbroek.

LTO Noord is belangenbehartiger, met als doel het realiseren van een degelijke economische en maatschappelijke positie van agrariërs. De Trekkerclub Westerwolde doet dit ook en let daarbij kritisch op een eerlijke behandeling van de agrarische sector.

De Agrarische Natuurvereniging Oost Groningen (ANOG) is (nog) niet betrokken bij het gebiedsproces. De ANOG heeft aangegeven een rol te kunnen – en willen – spelen bij eventuele maatregelen gericht op een landbouwtransitie, onder voorwaarde dat hier een financiële bijdrage voor wordt geleverd.

Belangen

De juridische opgaven voor Natura 2000-gebied het Liefstingsbroek zijn verankerd in Europese wetgeving. Voor de opgave van 50% reductie van de nu geëmitteerde stikstof in 2030 zijn overheid (regulering) en de beherende organisaties (uitvoering) verantwoordelijk.

De provincie Groningen en Natuurmonumenten zijn verplicht om de voor het Liefstingsbroek geformuleerde doelen te realiseren (instandhouding en verbetering): <https://www.natura2000.nl/gebieden/groningen/liefstingsbroek/liefstingsbroek-doelstelling>. Het waterschap Hunze en Aa's draagt hier indirect aan bij middels haar verantwoordelijkheden binnen de Kaderrichtlijn Water (KRW).

De gemeenten Westerwolde en Stadskanaal hebben hierin eveneens een verantwoordelijkheid in het kader van het bestemmingsplan en daaraan gekoppeld de vergunningverlening. De gemeente Westerwolde ziet haar belang eveneens bij het op peil houden van de werkgelegenheid en het in stand houden van het areaal aan landbouwgrond.

Voor zowel LTO Noord als de Trekkerclub Westerwolde geldt dat er direct belang is bij het proces, vanwege de stikstofemissie die vanuit de landbouw wordt gegenereerd. Om de emissie in het gebied goed in beeld te krijgen en daaruit conclusies te kunnen trekken, hebben de organisaties zich nadrukkelijk ingezet om lokale stikstofmetingen te laten uitvoeren (zie ook paragraaf 3.1).

Visies

De visies van de stakeholders zijn voornamelijk gericht op de natuur en de omliggende landbouw. Provincie Groningen en gemeenten Westerwolde en Stadskanaal hechten waarde aan de agrarische sector. Wel wordt de wens geuit voor aangepaste bedrijfsvoering door bijvoorbeeld agrarisch natuur- en landschapsbeheer en/of natuurinclusieve landbouw, waaronder geleidelijke overgangen tussen natuur en landbouw. Dit heeft mogelijk effecten op de bedrijfsvoering en gewassen die geteeld kunnen worden. De voornaamste gedeelde visie is het in stand houden van het verdienvermogen voor de agrarische ondernemers. Binnen het huidige marktsysteem zijn aanpassingen in bedrijfssystemen mogelijk niet rendabel te maken. Enkele stakeholders geven aan zich zorgen te maken over de levensvatbaarheid van het systeem (van schaalvergroting en intensivering) op lange termijn. Dit vraagt om aanpak op nationaal niveau.

Lokaal consumeren is een voorbeeld van een opkomende trend die ingezet kan worden voor het verdienmodel van de agrarische ondernemers. Voorwaarden hiervoor zijn noodzaak voor subsidies en aansluiting bij regelingen, zoals de Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw. De ANOG geeft aan te kunnen assisteren in een eventuele omslag naar agrarisch natuur- en landschapsbeheer. De gemeenten en het waterschap zien zich volgend wat betreft het beleid, plannen en doelen van de provincie. Het waterschap Hunze en Aa's is verantwoordelijk voor de waterkwaliteit (Kaderrichtlijn Water) en de waterkwantiteit (peilbeheer, wateraanvoer en -afvoer).

De gemeenten zien voor de provincie een sturende rol weggelegd met betrekking tot maatschappelijke belangen, zoals in het onderhavige proces. De Trekkerclub Westerwolde maakt zich sterk voor een transparant gebiedsproces, waarin de Trekkerclub Westerwolde in het geval van stikstof de nadruk legt op het werkelijk kunnen aantonen van een te hoge stikstofemissie – en depositie en gevolgen voor de natuurkwaliteit – middels concrete metingen en onderbouwing.

2.4 Landbouwanalyse

Sinds 1992 wordt er in Westerwolde gewerkt aan versterking van natuur en landbouw, destijds in het kader van de herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën. In 1997 is de deelgebiedscommissie Westerwolde benoemd om verder te werken aan de natuur en de economische ontwikkeling van het gebied. In 2022 is onder andere tijdens een publieksdag stilgestaan bij de afgeronde werkzaamheden. In deze periode is veel werk verzet en is de landbouwstructuur in belangrijke mate verbeterd. In de huidige situatie is de verkaveling in algemene zin op orde. Pas als er grond beschikbaar komt, is het voor de hand liggend dat een kavelruilproces weer kan bijdragen aan een verbeterde landbouwstructuur en de opgaven in het gebied.

Landbouwstructuur

In het gebied rondom het Liefstingsbroek komt zowel veehouderij als akkerbouw voor. Er zijn 18 bedrijven met als hoofdtak veehouderij en er zijn 33 bedrijven met als hoofdtak akkerbouw. In het gebied binnen de 3 kilometercirkel ligt circa 3600 hectare cultuur- en natuurgrond. In 2022 wordt er op ongeveer 1800 hectare akkerbouwgewassen geteeld en op circa 800 hectare gras en mais voor de veehouderij. Daarnaast is er circa 1000 hectare natuur en beheersgebied. Het Natura 2000-gebied is 20 hectare.

Keukentafelgesprekken

Om te verkennen waar de wensen van de agrariërs liggen en wat zij nodig hebben voor een toekomstbestendige bedrijfsvoering zijn keukentafelgesprekken gevoerd in de periode april-mei 2022. Dit was voorafgaand aan de 'stikstofbrief' van minister van der Wal d.d. 10 juni 2022.

In een cirkel van 3 kilometer rondom het Liefstingsbroek liggen 18 veehouderijen. Van deze 18 bedrijven hebben er uiteindelijk 8 deelgenomen aan de keukentafelgesprekken. Drie bedrijven namen niet deel vanwege reeds gaande gesprekken. De overige zeven bedrijven wensten om uiteenlopende redenen niet deel te nemen of hebben niet gereageerd op de mogelijkheid voor een gesprek. Alle gesprekken zijn in vertrouwelijkheid gevoerd.

De bedrijven houden verschillende soorten vee, te weten: melkvee, rosé-kalveren en varkens. Een deel van de bedrijven heeft ook een akkerbouwtak. Enkele bedrijven zijn biologisch en/of doen aan natuurbeheer, zowel op eigen grond als op land van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer.

De bedrijven verhouden zich verschillend ten opzichte van de situatie waarin men nu verkeert. Enkele bedrijven zijn drukdoende met ondernemen en plannen maken, maar het merendeel is gelaten en afwachtend. Er is behoefte aan duidelijkheid vanuit de overheden. De onzekerheid maakt dat het voor de boer lastig is om naar voren te kijken en plannen te ontwikkelen. “Het liefst zouden we gewoon zo doorgaan”, is een uitspraak die vaak gedaan is. Desondanks zijn er bedrijven die bewust hun bedrijfsvoering vormgeven en meer rekening houden met milieu en stikstofemissie. Veel van deze bedrijven staan ervoor open om samen te kijken naar meer oplossingsrichtingen. Daarnaast is er een groep die twijfels heeft over het stikstofbeleid, dat soms als een ‘papieren probleem’ werd bestempeld. Bij deze groep worden de modelberekeningen van AERIUS in twijfel getrokken en is er geen draagvlak voor het stikstofbeleid. Tegelijkertijd beseft men dat het tij lastig te keren is.

Er is een breed scala aan ideeën en wensen geïnventariseerd. De geuite wensen en ideeën van de 8 deelnemers aan de keukentafelgesprekken zijn in tabel 1 gecategoriseerd en geanonimiseerd in vrijblijvende en mogelijke denkrichtingen voor het gebiedsproces.

Naast inzicht in ideeën en wensen hebben de betrokkenen geleerd van de gesprekken. Ondanks dat duidelijk is aangegeven dat het verkennende gesprekken zouden zijn, worden met elk gesprek toch ook verwachtingen gewekt. Een belangrijk leerelement is dat het heel lastig is om verwachtingen te managen in een situatie waarin nog heel veel onduidelijk is. Zo zijn nog niet alle opgaven bekend, zijn de kaders niet duidelijk en ontbreekt het aan instrumenten. Dan is het lastig om concreet op ideeën in te kunnen gaan.

Onderwerp	Mogelijke denkrichtingen
Landschap en natuur	Bijdragen aan herstel van het landschap Particulier natuurbeheer Landschappelijke inpassing gebouwen
Grond	Meer grond bij het bedrijf voegen (vrijkomende grond) Grond ruilen (vanuit verschillende behoeftes/doelen)
Landbouw	Strokenteelt Bouwplan extensiveren (akkerbouw) door extra grond Gedeeltelijke opkoop (vee) Bedrijfsbeëindiging of verkleinen veestapel Bedrijfsverplaatsing Aangepast grondgebruik middels kwalitatieve verplichting (KV) t.b.v. natuurdoelen
Stallen	Stalverbetering t.b.v. emissievermindering Luchtwater- en/of -filter in mestkelders Toevoegen agrimest in mestkelder Potstalsysteem ontwikkelen (minder uitstoot)
Recreatie	Recreatieve tak ontwikkelen

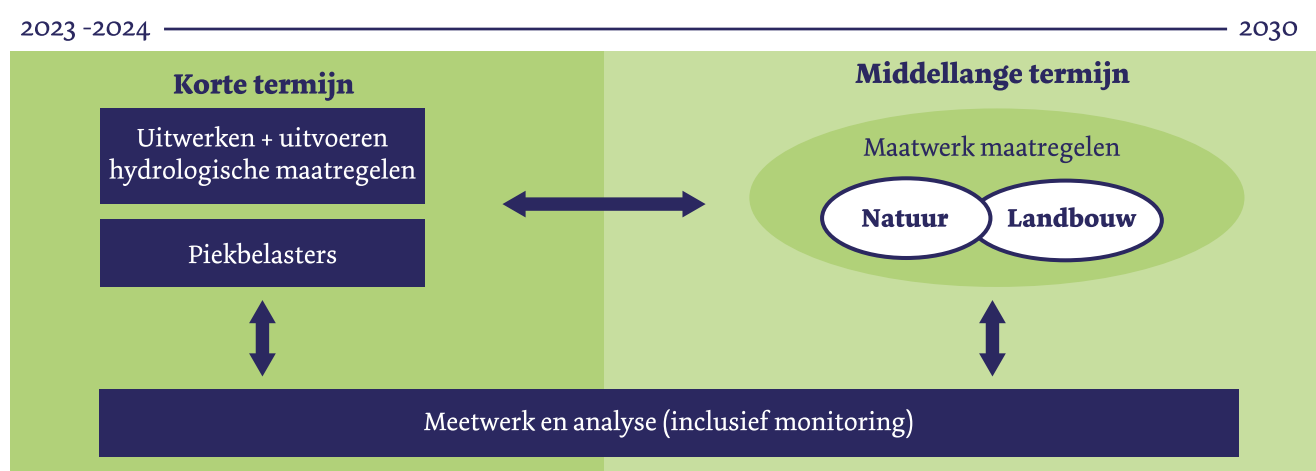
Tabel 1. Wensen en ideeën landbouw

Hoofdstuk 3. Adviezen voor natuur en landbouw

In dit hoofdstuk richten de adviezen zich op maatregelen voor natuur en landbouw. Met betrekking tot de stikstof- en wateropgave (vanuit de natuuropgave voor het Liefstingsbroek) zijn natuur en landbouw nauw met elkaar verbonden. Voor het NPLG volgt later dit jaar een concretisering van de opgaven voor water en klimaat.

Begin oktober presenteerde de heer Remkes zijn rapport ‘Wat wel kan’. In de inleiding gaven we al aan dat de adviescommissie overeenkomsten ziet in haar aanpak en de aanbevelingen van Remkes. Dit geldt met name voor de genuanceerde invulling van de gebiedsgerichte aanpak met betrokkenheid van alle belangen en belanghebbenden in het gebied met perspectieven voor een passende landbouw. Remkes geeft ook aan dat op korte termijn een gerichte aanpak van piekbelasters nodig is, die daadwerkelijk stikstofreductie realiseert.

Ook de adviescommissie onderscheidt maatregelen die op korte termijn en middellange termijn uitgevoerd kunnen worden. Maatregelen die op korte termijn uitgevoerd kunnen worden, zullen naar verwachting ook op korte termijn resultaten opleveren. De adviezen die vragen om een aanpak op middellange termijn, zullen pas later tot concrete maatregelen (en resultaten) leiden. Figuur 4 vat dit samen en wordt in dit hoofdstuk nader toegelicht.

Figuur 4. Fasering maatregelen

Foto: Pas gemaaid grasland aan de westzijde van het Liefstingsbroek

Om het nemen van de juiste gebiedsgerichte maatregelen voor natuur en landbouw te ondersteunen, is gedeeld inzicht in de beoordeling van de kwaliteit van de natuur en de factoren die de kwaliteit bepalen van groot belang. Daarvoor hanteren wij de ‘Maatwerk met Meetwerk’-aanpak.

De provincie heeft de opdracht verstrekt en de adviescommissie is gedelegeerd opdrachtgever voor het uitvoeren van een meetpilot voor lokale stikstofmetingen. Deze meetpilot is onderdeel van de ‘Maatwerk met Meetwerk’-aanpak. Hiervoor is vanuit de adviescommissie een ‘voorbereidingsgroep meten’ ingericht onder leiding van de externe deskundige Martin Scholten. De pilot bestaat uit het karakteriseren van de stikstofbelasting met metingen in en rondom het Liefstingsbroek. De ‘Maatwerk met Meetwerk’-aanpak en de meetpilot worden in paragraaf 3.1 beschreven. Voor een uitgebreide beschrijving wordt hier verwezen naar bijlage 4.

In dit hoofdstuk is per advies aangegeven welk termijn er aan de orde is. Ten aanzien van de adviezen voor de korte termijn merkt de adviescommissie op dat snelheid van handelen ten gunste is van zowel natuur als landbouw en dat de effecten van de kortetermijnmaatregelen invloed kunnen hebben op maatregelen voor de lange termijn.

3.1 Maatwerk met Meetwerk

Voor effectief maatwerk is lokaal inzicht nodig: gebiedskennis ten aanzien van natuur, milieu, landbouw én stikstof. Specifieke metingen zijn daarbij van grote toegevoegde waarde, naast generieke kennis en modellen. Lokale monitoring van de natuur, de landbouwkundige bodemkwaliteit en hydrologische condities (waterkwaliteit en -kwantiteit) zijn al aan de orde. Daar voegen we de monitoring van de lokale stikstofdynamiek aan toe. Waar mogelijk voegen we ook biochemische gegevens van het natuurgebied toe.

De meetpilot

Het lokale stikstofmeetnet waarop de meetpilot is gebaseerd, bestaat uit 3 onderdelen.

1. Het karakteriseren van de luchtkwaliteit in het buitengebied rondom het Liefstingsbroek ten aanzien van stikstof (met name ammoniak, gezien het agrarische karakter van het buitengebied): dit gebeurt met ‘real time’-metingen (24/7) van de actieve stikstof (stikstofoxiden en ammoniak) binnen een straal van 3 kilometer rondom het Liefstingsbroek. Bij deze metingen wordt gebruik gemaakt van sensortechnologie van ‘Environmental Sensing’ van OnePlanet, gecombineerd met een geavanceerde data-integratiesystematiek (IDSA) van TNO.
2. Het karakteriseren van de depositie van stikstof op de stikstofgevoelige natuur van het Liefstingsbroek met geavanceerde biomonitoringstechnieken die zijn ontwikkeld door de UvA: deze informatie wordt gecombineerd met informatie over de ecologie en abiotische factoren (bijv. water en de samenstelling van de bodem) in en rondom het Liefstingsbroek.
3. Het karakteriseren van het stikstofprofiel van agrarische bedrijfspraktijken: hierbij wordt gebruik gemaakt van methoden die de WUR reeds toegepast voor het vaststellen van een stikstofbalans op praktijk-proefbedrijven. Deze informatie wordt gecombineerd met informatie over actuele bedrijfsactiviteiten en verbeterprogramma’s.

De metingen gebeuren deels met innovatieve meetmethoden. Met behulp van de metingen wil de adviescommissie meer inzicht krijgen in de dynamiek van de stikstofbelasting: waar de stikstof vandaan komt, wanneer sprake is van een verhoogde stikstofbelasting en waar en wanneer de stikstof neervalt op kwetsbare natuur. De meetgegevens leveren inzichten op die gebruikt worden voor het formuleren van

zinnvolle maatregelen om de stikstofbelasting te verminderen met emissie- c.q. depositiereductie, naast andere maatregelen om de natuurkwaliteit te verbeteren. Kortom, het meetwerk staat ten dienste van het maatwerk in het gebied.

Advies meetpilot

- Zorg ervoor dat afspraken over de communicatie en aansturing van de meetpilot (bestuurlijk) worden vastgelegd (dit is beschreven in een governance document).
- Gebruik de inzichten en leerelementen van de pilot voor de verkenning van doelgerichte maatregelen en doelgericht maatwerk voor natuur en landbouw (zowel korte als middellange termijn).
- Deel de uitkomsten van de meetpilot – en de daaruit te leren lessen – met het gebied en andere gebieden met vergelijkbare uitdagingen (middellange termijn).

3.2 Adviezen voor de natuur

Vanuit de wettelijke Natura 2000-doelstelling voor het Liefstingsbroek geldt voor de habitattypen blauwgrasland en eiken-haagbeukenbossen ‘verbetering’ en voor het habitatype beuken-eikenbossen met hulst ‘instandhouding’. De knelpunten zijn de stikstofbelasting en het gebrek aan toestroom van gebufferd grondwater. De bodem moet een voldoende hoge basenverzadiging hebben. Dat laatste kan alleen op duurzame wijze worden bereikt als er in de wortelzone voldoende toestroom is van gebufferd grondwater (zie ook gebiedsplan 1.0).

In een ecohydrologisch onderzoek (bijlage 5) is verkend hoe de toestroom van gebufferd grondwater verbeterd kan worden. Er zijn 3 scenario’s (pakketten van maatregelen) doorgerekend met een grondwatermodel (MIPWA). De scenario’s zijn complementair. Er zijn steeds uitbreidingen van een eerder scenario (maatregelenpakket). Zo is scenario 1 het kleinste pakket en richt zich alleen op het dempen van randsloten in het Liefstingsbroek. Scenario 2 voegt daar het dempen van sloten in de directe omgeving aan toe. Scenario 3 is het meest uitgebreide pakket. Naast de maatregelen van scenario 2 bevat scenario 3 het verhogen van stuwpeilen in de waterschapsleiding ten westen van het Liefstingsbroek.

Effectiviteit van de scenario’s

Op basis van het onderzoek zijn de drie scenario’s beoordeeld op effectiviteit. Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat scenario 1 onvoldoende effect heeft op herstel van de hydrologie. Scenario 2 heeft mogelijk voldoende positief effect op herstel van hydrologie en daarmee op de Natura 2000-doelstellingen. Scenario 3 heeft mogelijk uitgebreid positief effect op de Natura 2000-doelstellingen. Uitvoering van zowel scenario 2 als 3 betekent dat er gevolgen zijn voor de waterhuishouding in het betreffende gebied, zoals vernatting door peilverhoging. Door middel van cultuurhistorisch onderzoek moet worden bepaald welke sloten in en rondom het Liefstingsbroek waardevol zijn en van demping of aanpassing moeten worden uitgesloten. Veel sloten rondom het Liefstingsbroek zijn modern en vertegenwoordigen geen cultuurhistorische waarde.

Scenario 2 moet tenminste uitgevoerd worden om de Natura 2000-doelstelling veilig te stellen. Daarom moet dit maatregelenpakket op korte termijn uitgewerkt en uitgevoerd worden. Het is van belang om de effecten van deze maatregelen goed te monitoren. Als hydrologische maatregelen een gunstig effect hebben, kan dat een positieve wisselwerking hebben met de stikstofopgave.

Advies

- Werk het minimaal noodzakelijke pakket van maatregelen (scenario 2) op korte termijn uit tot een inrichtingsplan en voer deze na een zorgvuldige integrale afweging uit.
- Laat onderzoek uitvoeren naar de cultuurhistorische waarden van het Liefstingsbroek en omgeving, de effecten op woningen en de landbouw.
- Zorg voor een goede onderbouwing van de maatregelen en te verwachten effecten.
- Zorg vooraf voor goede afstemming met het gebied en belanghebbenden.
- Zorg voor voldoende middelen voor de uitwerking van het inrichtingsplan en borg tevens de realisatie van de (compenserende) maatregelen.
- Verken de mogelijkheid voor het uitwerken van (delen van) scenario 3.

3.3 Adviezen voor de landbouw

Toekomstbestendige landbouw betekent zowel binnen de opgaven voor het Liefstingsbroek als binnen de opgaven die volgen vanuit het NPLG dat een passende landbouw met toekomstperspectief aan de orde is. Als we spreken over perspectief voor de landbouw, is het goed om de kansen en keuzes voor de bedrijven helder te krijgen. Elk bedrijf zal een koers zoeken die voor de toekomst passend wordt geacht.

Als we spreken over een transitie van de landbouw, is het goed om de opties voor de bedrijven helder te krijgen. Zo ontstaat een keuzemogelijkheid voor de bedrijven waarbij ervan uitgegaan wordt dat ieder bedrijf een koers zoekt die bij de persoon en het bedrijf past. Hier volgen de opties in vijf vormen:

1. Voortzetting van het huidige bedrijf
2. Voortzetting van het huidige bedrijf met aangepaste bedrijfsvoering, inspelend op o.a. stikstof
3. (Gedeeltelijke) omvorming van het bedrijf door middel van extensivering, andere producten en nieuwe diensten
4. (Gedeeltelijke) beëindiging of verplaatsing van het bedrijf; bedrijf en/of gronden komen mogelijk beschikbaar voor optievormen 1 t/m 3 of 5
5. Introductie nieuw bedrijf met emissiearme bedrijfsvoering

Maatregelen op korte termijn

De adviescommissie is van mening dat op korte termijn perspectief nodig is voor de PAS-melders en interimers. Het kabinet heeft aangegeven daarin het advies van de heer Remkes over te willen nemen door een gerichte aanpak van de piekbelasters. Dit moet op korte termijn leiden tot daadwerkelijke stikstofreductie. Dit is in het belang van natuur, PAS-melders en interimers. De adviescommissie is van mening dat deze aanpak alleen op vrijwillige basis mogelijk is. Daarbij is regie op gebiedsniveau cruciaal, omdat daar juist inzichten zijn in de mogelijkheden voor verplaatsing, gevolgen en kansen voor een integrale aanpak (meervoudige doelrealisatie in het gebied).

Het langzame proces waarin het beleid van Rijk en provincie duidelijk wordt, levert ook schade aan het proces. De lange periode van onduidelijkheid schaadt het vertrouwen in de overheid en in het proces. Het is dan ook belangrijk dat als agrariërs met voorstellen komen, deze snel worden opgepakt en dat snel duidelijkheid wordt wat mogelijk is en wat niet mogelijk is. Dit vraagt om coördinatie, samenwerking, snelheid én maatwerk van alle betrokken overheden (nationaal, provinciaal en van gemeenten).

Advies

- Bied perspectief aan PAS-melders en interimers met de stikstofruimte die vrijkomt bij bedrijven die aangeven te willen stoppen en bij vrijwillige aanpak van piekbelasters. Verken de mogelijkheid voor het aanstellen van een stikstofcoördinator en kavelruilcoördinator.
- Verken de stikstofruimte van bedrijven die al gestopt zijn en leg dat vast.
- Pleit bij de rijksoverheid voor een brede aanpak van stoppers en piekbelasters waarbij regie op gebiedsniveau mogelijk is, zodat optimaal gekeken kan worden naar kansen voor een integrale aanpak (meervoudige doelrealisatie in het gebied). Faciliteer – als provincie – de bedrijven die willen stoppen.
- Zorg dat vrijkomende grond ingezet kan worden voor de realisatie van de gebiedsopgaven voor natuur, klimaat, water en landbouw.
- Tijdens de keukentafelgesprekken is gebleken dat er agrariërs zijn die wensen en ideeën hebben voor aanpassingen van hun bedrijf. Realiseer een gebiedsloket waarin provincie en gemeente vertegenwoordigd zijn en waar voorstellen en ideeën van agrariërs beoordeeld en verder gebracht kunnen worden tot korte termijn maatwerkmaatregelen. Dit geeft steun en draagvlak.

Aanpak voor middellange termijn

Om verder te komen met maatwerkmaatregelen in het gebied, is een proces nodig van kennisinbreng, experimenteren, leren en (anders) doen. Voor adviezen over het gebiedsproces verwijzen we naar hoofdstuk 4. Voor ondersteuning van de landbouwbedrijven om te komen tot een passende landbouw met toekomstperspectief, komen we tot de onderstaande adviezen.

Advies

- Bied perspectief aan de landbouwbedrijven die in de nabijheid van het Liefstingsbroek liggen. Perspectief betekent duidelijkheid in de vorm van kaders en beleid (doelen en instrumenten) voor korte termijn en voor lange termijn. Hier ligt een opgave voor zowel de nationale als provinciale overheid. Het beleid van beide overheden moet goed op elkaar aansluiten en consistent zijn.
- De provincie kan voorzien in regelingen die bijdragen aan oplossingen voor het gebied, bijvoorbeeld de uitbreiding van het provinciale programma Bos en Hout, (financiële) ondersteuning bij omslag naar natuurvriendelijke akkerbouw en veehouderij, (financiële) ondersteuning bij (gedeeltelijke) bedrijfsbeëindiging of extensivering door middel van acceptabele vergoedingen. Dit sluit aan bij het beleid en activiteiten van de provincie. Het is echter belangrijk om de wensen en ideeën die agrariërs op dit vlak hebben te laten aansluiten op de mogelijkheden die de overheid al biedt en – vooral – kan gaan bieden. Samen aan tafel, het instellen van een loket om samen plannen te verkennen en mogelijkheden te bespreken en het voortzetten van individuele gesprekken met inzet van deskundigen zijn belangrijke ingrediënten.
- Ondersteun agrariërs (bij het vervolg van keukentafelgesprekken) met onafhankelijk bedrijfsadvies met kennis van gebied. Dit kan bijvoorbeeld door financiële ondersteuning van een door de agrariër zelfgekozen adviseur, door een aanbod van goed lokaal ingewijde bedrijfsadviseurs, een provinciaal steunpunt/loket dat helpt met het inzichtelijk maken van regelingen en financiële ondersteuning voor (economische) bedrijfsanalyses (korte termijn).
- Stimuleer kennisontwikkeling voor bedrijfsmanagement en innovatie. Stimuleer en onderzoek de mogelijkheden voor het reduceren van de stikstofemissie. Hierbij valt te denken aan stalverbetering (verken ook de mogelijkheden voor potstallen), anders voeren en het uitvoeren van uitgekiende bemesting. Deel de kennis met agrariërs. Dit sluit aan bij de Noord-Nederlandse Aanpak. Dit is een gezamenlijk aanbod van de Noord-Nederlandse provincies aan het Rijk, bedoeld om stikstofemissies te verminderen. Laagdrempelige ‘no regret’-maatregelen die in de toekomst nog steeds een plek zullen

hebben in de duurzame melkveehouderij, kunnen op korte termijn stikstofuitstoot verminderen. Zoals het verdunnen van mest bij het uitrijden en de timing van het uitrijden, het toevoegen van additieven aan veevoer of mest, het toepassen van weidegang en het verminderen van soja in voer. Ga hier samen met agrariërs actief mee aan de slag en meet middels de meetpilot ook de effecten van deze maatregelen. Ondersteun een continu proces van doen, leren en beter doen.

- Verken de mogelijkheden om vrijkomende grond in te brengen in het gebiedsproces (grondbank) ten gunste van landbouw, natuur en eventuele kleinschalige behoeftes.
- In de zoektocht naar mogelijkheden voor beloning van landbouw voor groen-blauwe diensten in gebieden nabij N2000-gebieden zijn er ideeën voor een tussenvorm: tussen grond met een landbouwkundige bestemming en grond met een natuurbestemming. De adviescommissie ziet kansen om een dergelijk instrument op een zinvolle manier in te zetten ten behoeve van de verschillende doelen en opgaven in het gebied. Verken samen met landbouw, water en natuurorganisaties de mogelijkheden en werk in goed overleg met nationale overheid een heldere regeling uit. Dit vraagt wel een zorgvuldig proces: zorg eerst voor een duidelijke definitie, bespreek dan met gebiedspartners (landbouw, water, etc.) de randvoorwaarden voor het Liefstinghsbroek (dit is maatwerk) en ga pas daarna kijken naar het aantal hectares. Kortom, ook hiervoor wordt maatwerk gevraagd.
- Bied waar mogelijk planologische ruimte voor bestemmingswijzigingen, bijvoorbeeld ten behoeve van omschakeling naar recreatie, horeca, wonen en omvorming naar natuur. Het gaat hierbij om ruimte in de omgevingsvisie (langere termijn maatregel), de provinciale omgevingsverordening en het gemeentelijke bestemmingsplan. Zonder planologische ruimte zal het onmogelijk worden om onderdelen van de gebiedsopgaven te kunnen realiseren én ondernemers perspectief te bieden voor een goed verdienmodel.
- Verken en ondersteun de mogelijkheden voor een collectieve aanpak voor natuur-, water-, landschapsbeheer en duurzame energie, etc. met de betrokken agrariërs en gebiedspartners. Dit kan in het gebiedsproces gecoördineerd worden door bijvoorbeeld Prolander. Het idee bestaat dat collectieve werkvormen behulpzaam kunnen zijn voor de gewenste veranderingen in het landelijk gebied. Hierbij wordt niet alleen gedacht aan landbouwcoöperaties, maar ook aan andere manieren van samenwerking vanuit een gezamenlijk doel of opgave met daarin bijvoorbeeld de terreinbeherende organisaties (TBO's) en/of waterschappen. Het voordeel van een collectieve aanpak is dat het resultaat door de som van verschillende bijdragen gerealiseerd kan worden. Zo kan iedere deelnemer op zijn eigen wijze (passend binnen zijn expertise en bedrijfsvoering) een bijdrage leveren aan de opgave.

Hoofdstuk 4. Gebiedsproces

Om de in hoofdstuk 3 geformuleerde adviezen te kunnen realiseren, is kort samengevat het volgende nodig: beleid, instrumenten, geld, ondersteuning, lokale kennis en samenwerking. We belichten daarbij een aantal randvoorwaarden voor een goed gebiedsproces.

Een gebiedsgerichte aanpak is ook mensenwerk. Hierbij treft het bestuurders, ambtenaren, vertegenwoordigers van organisatie en belangen en mensen die hun eigen belang moeten behartigen (bijv. agrarisch ondernemers). De adviescommissie is zich ervan bewust dat de gestelde opgaven een grote impact kunnen hebben op het gebied, de samenleving en de boeren. De opgave is voor ons allemaal. We zullen ook samen tot een oplossing moeten komen.

Advies

- Zorg ervoor dat de opgave duidelijk is. Zoals in hoofdstuk 3 vermeld, is het belangrijk om snel duidelijkheid te geven over de opgaven van het gebied en de aanvullende opgaven van het NPLG.
- De opgaven voor het landelijk gebied zijn fors. Wil je hier beweging in krijgen? Dan vraagt dat (gebieds)kennis, geld, grond en experimenteer-, ontwikkel- en leerruimte. Hiervoor is een goed instrumentarium nodig waarmee maatwerk geboden kan worden. Daarom adviseert de commissie om een goede verkenning te verrichten naar bestaand of nog te ontwikkelen instrumentarium. Voorheen zijn goede resultaten behaald met de Landinrichtingswet, nu de Wet inrichting Landelijk Gebied (WILG).
- Een gebiedsproces vraagt niet om een strakke topografische begrenzing, zoals 3 kilometer rondom het Liefstinghsbroek. Deze begrenzing was praktisch voor een eerste verkenning en advies. Voor de uitvoering van de opgave is het goed om te kijken naar het plangebied: wat is een logisch en werkbaar plangebied? Een ideaal plangebied is zo groot als nodig is om de opgaven in samenhang te realiseren, op slimme wijze de (soms ruimtelijke) puzzel te leggen en plangebied behapbaar te laten zijn voor een efficiënte organisatie. Ook moeten de grenzen logisch zijn, zodat we niet tegen 'plangrenzen' aanlopen. De gebiedscommissie kan helpen bij het vaststellen van een werkbaar plangebied.
- Het is belangrijk om de (gebieds)kennis die al aanwezig is te benutten voor nieuwe initiatieven. Dit is gebleken uit de realisatie van de ecologische hoofdstructuur in Westerwolde. Met behulp van zogenaamde schetsschuitsessies met betrokkenen, deskundigen en belanghebbenden is in relatief korte tijd tot gedragen maatregelen en (inrichtings)plannen gekomen. Een schetsschuit is een ontwerpate-

Foto: Het Liefstinghsbroek is onderdeel van het dal van de Ruiten A

lier waar betrokkenen uit het gebied samen naar oplossingen zoeken. De commissie adviseert vast te houden aan een dergelijke gebiedsgerichte aanpak, omdat met lokale kennis, kennis van experts en gebiedspartners tot maatwerk gekomen kan worden.

- Niet alles is gelijk geschikt voor een groeps- of gebiedsproces. Het is van belang dat individuele ondernemers ook hun koers kunnen uitzetten, los van de groep of het gebiedsproces. Daarvoor is het van belang om de keukentafelgesprekken voort te zetten onder leiding van een onafhankelijke persoon of partij. Hiermee kan op een zeer directe wijze kennis worden genomen van de wensen, ideeën en plannen van ondernemers, inwoners en belanghebbenden. Een onafhankelijk luisterend oor creëert vertrouwen en mogelijk draagvlak en kan een eerste helpende hand bieden om van idee naar actie te komen.
- Een gebiedsproces kost tijd: tijd om de opgave te begrijpen, tijd om andermans voorstellen eigen te maken en daar goed op te kunnen reageren en tijd voor reflectie. Als er onvoldoende tijd beschikbaar is en er wel hoge verwachtingen zijn, dan schuurt dat met het idee van een integer proces. De commissie adviseert om voldoende tijd en ruimte te geven voor een goed gebiedsproces. Hiervoor brengt de commissie tevens de term 'suddertijd' onder de aandacht. Samen een goed gebiedsplan opstellen met maatwerk lukt alleen als er voldoende tijd is om zaken te bespreken, te herkauwen, te plannen en uiteindelijk uit te voeren, met respect en begrip voor elkaar en elkaars belangen.
- Goede communicatie is essentieel om alle betrokkenen goed te informeren over opgaven, proces, mijlpalen en resultaten. Tegelijkertijd realiseren we dat de opgave niet vrijblijvend is. Er is urgentie. Om tijd en ruimte te hebben voor een goed gebiedsproces, is het van belang dat op korte termijn resultaat wordt behaald met maatregelen die we bestempelen als 'no-regret' en 'laaghangend fruit'. Ondersteun en faciliteer deze maatregelen om snel tot resultaat te komen.

Hoofdstuk 5. Opbrengst tot dusver en het vervolg

Hoewel de adviescommissie nog geen uitgebreide lijst van maatregelen kan aanleveren, is in de afgelopen anderhalf jaar wel een belangrijke basis gelegd om het gebiedsproces samen voort te zetten. Zo is de samenwerking versterkt door een gedeelde visie op de ‘Maatwerk met Meetwerk’-aanpak. Er is een grote bereidheid om kennis uit het gebied in te zetten om tot een scherpe analyse en maatwerkoplossingen te komen.

Er is veel energie gestoken in het samenbrengen van meetpartijen en meetmethoden. Dit heeft geleid tot een uniek consortium van partijen die in samenhang metingen uitvoeren van de stikstofroute van bron tot effect (in de natuur). Ook is er financiering gevonden voor deze tweejarige meetpilot. Er is een leeromgeving opgezet waarbinnen de metingen en overige monitoringsdata maandelijks worden besproken. De daarin opgedane inzichten zullen worden vertaald naar gebiedsgerichte en locatiespecifieke ‘maatregelen op maat’.

Modelonderzoek aangevuld met metingen laat zien dat de toestroom van gebufferd grondwater (kwelwater) verbeterd kan worden met een pakket van maatregelen in – en direct rondom – het Liefstingsbroek. Dit zal naar verwachting een belangrijke bijdrage leveren aan het herstel van de natuurkwaliteit. De noodzaak voor het treffen van hydrologische maatregelen ter bevordering van kwel wordt door alle betrokken partijen onderschreven. Het is belangrijk om de maatregelen op korte termijn uit te werken in nauw overleg met de omgeving.

In ons advies delen we voorstellen die kunnen bijdragen aan oplossingsrichtingen voor de landbouw. We kunnen pas gericht advies geven zodra duidelijk is wat de maatregelen van het Rijk en de provincie zijn. Voor een gesprek met de landbouw, de individuele agrariërs, is het van belang duidelijkheid te hebben over kaders en beschikbare instrumenten. Deze duidelijkheid ontbreekt nu.

Het bovenstaande willen we graag continuïteit geven om advies te geven over oplossingsrichtingen. De adviescommissie wil hierin graag een rol behouden. Het is daarom van belang om nader te kijken naar de (hernieuwde) opdracht van de adviescommissie en om hierover afspraken te maken.

Foto: Restant van een beekgeul in het Liefstingsbroek

De adviescommissie voorziet op korte termijn een rol voor zichzelf in:

- de aansturing van de uitwerking en uitvoering van de ecohydrologische maatregelen;
- de aansturing van de meetpilot en van daaruit het leren en verkennen van maatwerk maatregelen;
- en advisering van de provincie over deze maatwerkmaatregelen voor korte en middellange termijn.

De provincie overweegt een commissie in te stellen voor een groter gebied. De adviescommissie is van mening dat dit de ingestoken weg van de adviescommissie 'Gebiedsgerichte aanpak Liefstinghsbroek' niet in de weg mag zitten. De adviescommissie heeft ook belang bij focus om tempo te houden en tot maatwerk oplossingen te komen. Het voorstel is om een grotere gebiedscommissie zodanig vorm te geven dat de adviescommissie Liefstinghsbroek daarin past, maar er dus niet gelijk in opgaat. De adviescommissie ziet op termijn wel de mogelijkheid om op te gaan in een grotere gebiedscommissie.

Foto: Omgewaaide boom zorgt voor dynamiek

